

^ Põltsamaa linnuse peavärv.
Linnusevaremed on ehitismälestis. (Foto: H. Pärdi, 2019)

ALEVITE PÄRLEID

LIIVIMAA

KUNINGRIIGI

PEALINN

PÕLTSAMAA

Heiki Pärdi

FOTOD: AUTORI KOGU

Üks Eesti vanemaid alevaid hakkas kujunema Põltsamaa jõe äärde ilmselt juba 13. sajandil, kui siia ehitati kirik ja rajati kivilinnus. Põltsamaa lühike tähelend oli aastail 1570–1578, kui alev oli nn Liivimaa kuningriigi marionettkuninga hertsog Magnuse residents. Poola ajal, aastail 1582–1621, oli Põltsamaa Tartu vojevoodkonda kuuluva staarostkonna keskus. Omavalitsus säilis siinsel alevil kuni Rootsi ajani 17. sajandi algupoolel. 18. sajandi lõpus oli Põltsamaa lühikest aega arvestatav tööstuskeskus: siin oli vasekoda, valmistati peegleid ja portselani. Samal ajal kujunes alev oluliseks kultuurikeskuseks,

kus tegutsesid valgustushumanistid A.W. Hupel¹, P. E. Wilde² ja J. Chr. Petri³.

A. Richteri 1900. aasta aadressiraamatu järgi oli Põltsamaa vahepealsest madalseisust üle saanud ja

1 August Wilhelm Hupel (1737–1819) oli Äksi ja Põltsamaa pastor, rahvaalgustaja, Eesti esimese perioodilise väljaande „Lühhike õppetudus...“ väljaandja.
2 Peter Ernst Wilde (1732–1785) oli baltisaksa arst ja Eesti esimese perioodilise väljaande „Lühhike õppetudus...“ väljaandja.
3 Johann Christoph Petri (1762–1851) oli Eestis tegutsenud saksa päritolu koduõpetaja, ajaloolane ja publitsist, kes avaldas Saksamaal muuhulgas tekste Eesti ala talupoegade ja aadli eluolu, looduse jms kohta.

< Põltsamaa Niguliste kirik (18. saj) on korduvalt hävinud ja taas üles ehitatud, viimati 1940–1950. aastail. Ehitismälestis. (Foto: H. Pärdi, 2019)

õitsele puhkenud ning aleviks kujunenud. Siin oli umbes 1100 elanikku. 1899. a oli kubermanguvalitsus kinnitanud sinse omavalitsuse eesotsas alevivanem apteeker L. Naritzaga, kelle olid valinud majaomanikud, kaupmehed ja käsitöölised. Alevist 2 versta kaugusel Kaarlimõisas oli 1888. a alustanud tööd linnakooli õiguste ja pansioniga Aleksandrikool, alevis tegutses tütarlaste erakool ja ministeeriumi elementaarkool. Siin oli 3 arsti, 1 veterinaar, 1882. aastast töötas haigemaja, apteek tegutses juba alates 1837. aastast. Vabatahtlik tuletõrjeselts oli loodud 1867. a, hoiukassa 1871. a, Põltsamaa Põllumeeste Selts alustas tegevust 1881. a, tulekindlustusselts 1897. aastal.

> Vana-Põltsamaa mõisniku krahv Nikolai Gagarini ehitatud stiilses juugendlikus tellismajas Lossi 6 on selle algusest (1912) alates olnud postkontor, osa ruumi on välja üüritud muuks otstarbeks. Ehitismälestis. (Foto: H. Pärdi, 2009)

> Põltsamaa külje all Kaarlimõisas asuvat Eesti Aleksandrikooli peahoonet on mitu korda ümber ehitatud. Praeguse välisilme sai 1880. aastail. (Foto: H. Pärdi, 2009)

< Ärimees Fr. Leihbergi historitsistlik elamu-ärihoone Lossi 7 on 19. sajandi teise poole tellisarhitektuuri hea näide. Ehitismälestis. (Foto: H. Pärdi, 2009)

› Põltsamaa haigla vanem maakivihoone on algselt ehitatud 1894. a ja põhjalikult ümber ehitatud 1920. aastail. Uuem osa on valminud 1967. a. (Foto: H. Pärdi, 2019)

› Kella- ja kullasepp Johannes Susi 1930. aastail ehitatud funkstiilis elu- ja ärihoone, mille välisilme eripära on katust varjav astmeline parapett. Nõukogude ajal asus siin linna täitevkomitee, hiljem apteek. 2017. a tehti apteegile väike juurdeehitus (Valtu Projekt OÜ). (Foto: H. Pärdi, 2019)

‹ 1900. aastail ehitatud ärimees Mokei Stepanovile kuulunud maja Lossi 23 on oma saelõikelise puitpitskaunistuse poolest Põltsamaa jaoks haruldane. (Foto: H. Pärdi, 2009)

1865. a asutasid alevi „paremad inimesed“ oma ühenduse *Bürger-Klub*, millel oli 70 liiget, õige varakult (1898) olid oma seltsi loonud ka kohalikud jalgrattasõitjad.

Aastal 1900 oli Põltsamaal 13 poodi, 2 pagarit, 3 lihunikku, 2 plekkseppa, 3 maalrit, 1 sadulsepp, 2 seppa, 3 rätsepat, 5 kingseppa, 3 tiserit, 2 pottseppa, 2 kellasseppa. Tööstusi – 2 värvikoda, 2 vesiveskit, lina- ja villaketrusvabrik. 15. septembril toimus aastalaat, turg oli avatud 2 päeval nädalas – teisipäeval ja reedel.

1920. a sai Põltsamaa ametlikult aleviks, linnaõigused anti aastal 1926. Elumaju oli 1931. aasta algul 300, elanikke 3408. Tänavaid oli kokku 21 km, neist munakivisillutisega 1,85 km, muu sillutisega 2,7 km, valgustatud tänavaid 4 km. Paljudes paremates majades olid olemas vannitoad, aga vesitualette oli väga vähe.

‹ Üks Põltsamaa linna tähtsamaid hooneid Lossi 9 on algselt ehitatud 1863. a mingsuguseks kroonuhooneks. 1926. a ehitati arhitekt J. Fuksi kavandi järgi ümber linnavalitsuse tarbeks. (Foto: H. Pärdi, 2009)

‹ Esindusliku traditsionalistlikus laadis maja Lossi 10, mille esimene korrus on kivist, teine puidust, ehitas 1925. a Meta Gutman. Siin asus Põltsamaa esimene avalik saun. (Foto: H. Pärdi 2009)

› Põltsamaa jõe mõlemal kaldal asuva kahe hoonega veejõujaam avati 1929. a, sai II maailmasõjas viga ning taastatuna pandi uuesti tööle 1950. a. Tegevuse lõpetas 1994. a. (Foto: H. Pärdi, 2019)

Linna suurimale ettevõttele, Eesti Tarvitajate Keskühisusele, kuulusid tehased (praegu Põltsamaa Felix AS): suure viljapuuaiaga veinivabrik, piiritusevabrik ja kohvivabrik. Siin oli veel 3 veskit, 2 värvitööstust, 1 rauatööstus, 2 puidutööstust, rida muid väikesi ettevõtteid. Linnaettevõttest olid suuremad hüdroelektrijaam (1929), viinapood ja tapamaja. Siin töötas ka suur ühispiimatalitus. Suurem jagu kauplusi oli koondunud Lossi ja Jõgeva tänavale. Söögi-kohtadest oli avatud 3 restorani, põllumeeste seltsi einelaud ja mitu kohvikut.

› 1930. aastail alevitele tüüpiline kahekordne puitelamu Pargi 3. (Foto: H. Pärdi, 2009)

› Algselt Põltsamaa Põllumeeste Seltsi majaks 1887. a püstitatud hoone ehitati 1953. a stalinistlikus laadis ümber rajooni kultuurimajaks. 1962. a asus siia raamatukogu. 2005. a tehti hoonele modernistlik juurdeehitus. (Foto: H. Pärdi, 2019)

‹ Vana-Põltsamaa vallamajaks ehitatud hoone (1932) projekteeris arhitekt Nikolai Thamm (jun). See oli Põltsamaa esimene keskküttega hoone. 1960. aastaist kuni 1996. a töötas siin polikliinik, nüüd taas vallamaja. (Foto: H. Pärdi, 2013)

< Linna põhjaossa rajatud lauluväljakule püstitati arhitekt Raine Karbi 1969. aastal valminud projekti järgi väga stiilne laululava, mis sai valmis alles 1989. a. (Foto: H. Pärdi, 2013)

Linn oli väga hästi varustatud ter- vishoiuasutuste ja spetsialistidega: siin töötas 20-kohaline haigla, ambu- lants, 5 arsti, loomaarst, 2 hamba- arsti, 3 ämmaemandat, apteek ja 2 rohu- kauplust.

1941. a ja 1944. a hävis sõjatege- vuses Põltsamaa loss, kirik, purustati kõik sillad, elektrijaam koos tammiga, mitu suuremat kesklinna hoonet ning üle 2/3 linna elamuist.

1950–1962 oli Põltsamaa sama- nimelise rajooni keskus, mil loodi mitmeid uusi ettevõtteid ja asutusi ning see elavdas väikelinna arengut märgatavalt. Praegu elab Põltsamaal 3981 inimest.

< Kahekordne heledaks krohvitud stiilne funkellamu aastast 1940, Pargi 4A. (Foto: H. Pärdi, 2009)

< Funkstiilis eramu Lossi 14 sarnaneb astmelise parapeti poolest kesklinnas asuva J. Susi majale Kesk 3 ning tuletõrjedepoole. Ehitisregistri andmeil on see hoone valminud 1959. a ehk oma ees- kujudest 30 aastat hiljem. (Foto: H. Pärdi, 2019)

> Lõuna-Eesti hoolduskeskuse Põltsamaa Kodu (2015) on üks kõige uuemaid suuri ühiskondlikke ehitisi Põltsamaal. (Foto: H. Pärdi, 2019)

LÄHEME KOOS RÄNDAMA!

Alevite pärleid igas Pööningus!

MÕISAKÜLA

JÄRVA-JAANI

LOKSA

VASALEMMA

MÄRJAMAA

TÜRI

VÄIKE-MAARJA

RAPLA

TÕRVA

OTEPÄÄ

JÕGEVA

VÄNDRA

LIHULA

SUURE-JAANI

KOHILA

KÄRDLA

AEGVIIDU

PÕLTSAMAA

Valik varasemaid numbreid on saadaval ajakirja toimetuses. Info e-posti aadressil toimetus@ajakiripooning.ee või Pööningu kodulehel **WWW.AJAKIRIPOONING.EE**.